

ZANIKLÁ STŘEDOVĚKÁ VES HORNÍ LHOTKA U KOUŘIMI

Tomáš Klír
Jan Kypta
Jiří Marounek

Článek prezentuje výsledky geodeticko-topografického průzkumu zaniklé středověké vsi Horní Lhotka u Malotic (střední Čechy, okres Kolín) a také rozbor jejího sídelně-historického kontextu. Intravilán i zázemí vsi zarostly lesem, v němž se dobře dochovaly terénní pozůstatky zástavby i plužiny. Dochované reliktu umožňují rekonstruovat sídelní formu, uspořádání jednotlivých usedlostí a místy i jejich vnitřní dispozici. Strukturu plužiny se podařilo rozpoznat a typologicky klasifikovat díky leteckému skenování zemského povrchu. Ves měla geometricky pravidelnou návěsní formu a traťovou plužinu s částečnou záhumenicovou návazností. Vznikla jako pozdní doplnění sídelní sítě na úzkém rozhraní dvou přírodně odlišných regionů Černokostelecko a Kouřimsko. Písemné prameny o ní spolehlivě informují v 15. století, nejpozději v 1. polovině 16. století již byla pustá.

Klíčová slova: Kouřimsko – středověké osídlení – zaniklá středověká ves – plužina

Deserted Medieval Village Horní Lhotka near Kouřim

The article presents the results of a geodetic and topographic survey of the deserted medieval village Horní Lhotka near Malotice (Central Bohemia, Kolín District) including the analysis of its settlement and historic contexts. The built-up area and the village environment became overgrown with forest that helped to preserve the terrain remains of houses and ploughed areas. The discovered relics enable one to reconstruct the form of the settlement, the arrangement of the farmsteads, and in some cases even their interior layouts. The ploughed areas were successfully identified and typologically classified based on the light detection and ranging (LiDAR) of the Earth's surface. The village had a regular geometrical form with a village green in the centre, while the ploughed areas were arranged octagonally. It emerged later as an addition to the settlement network on a narrow border of two regions with different nature types – Černokostelecko and Kouřimsko. The village first appeared in written sources in the 15th century and it was deserted no later than the first half of the 16th century.

Keywords: Central Bohemia – medieval settlement – deserted medieval village – ploughed areas

<https://doi.org/10.56112/psc.2022.2.01>

Úvod

Zaniklá ves Horní Lhotka, již se zabýváme, leží 6,5 km jihozápadně od historického jádra Kouřimi. Její intravilán i plužinu kompletně pohltit les, který je součástí dlouhého pásu, jenž pokrývá východní okrajové svahy Černokostelecké pahorkatiny, pod nimiž se rozprostírá mírně zvlněná Českobrodská tabule. Tento nápadný lesnatý pruh, vybíhající z Posázaví směrem ke Kouřimi a končící na severu Lipskou horou, opticky odděluje úrodnou oblast Kolínska od výše položeného a klimaticky drsnějšího, i když také obilnářského Černokostelecka. Kontrastní sídelní předpoklady se odrážejí i v dosavadním archeologickém zájmu. Na Černokostelecku a přilehlém Říčansku se soustavná pozornost vždy obracela do zalesněných enkláv, v nichž jsou situovány a často i velmi dobře zachovány reliktu zaniklých venkovských sídlišť (Klápště 1978; Vařeka 2010; Kypta – Nachtmannová – Neustupný 2016; Klápště 2016; Janovský – Horák – Klír 2018). Užší mikroregion mezi Mukařovem a Kostelcem nad Černými lesy se přitom stal jedním z modelů pro takto orientovaný výzkum, v němž byla vypracována a testována metodika geodeticko-topografického průzkumu (Smetánka – Klápště 1981). Přilehlé nižší terény Kouřimska naopak přitahovaly pozornost díky dokladům raně středověkého osídlení a seskupení hradů (Kudrnáč 1963; Šolle 1966; nověji Spěšná 2009; Dvořáček 2013; pro blízké Českobrodsko Bubeník 2001). Samotná úzká kontaktní zóna obou ekologicky značně odlišných regionů však paradoxně stála stranou, i když nabízí pozoruhodné informace o rozmanitosti sídelních strategií a extrémní expanzi orného zemědělství ve vrcholném středověku.

Případ Horní Lhotky upozorňuje i na další závažný aspekt spojený se studiem zaniklých středověkých vsí. Přestože se nachází nedaleko intenzivně zkoumaného mikroregionu, jakým je oblast mezi Říčanami a Kostelcem nad Černými lesy, nedočkala se dlouho pozornosti archeologů. Tím smutněji působí fakt, že pozoruhodné terénní reliktu jejího intravilánu i plužiny byly někdy v 90. letech 20. století z podstatné části poničeny

při lesnických pracích. Navzdory této degradaci však lokalita stále představuje jednu z nejceněnějších archeologických památek svého druhu ve středních Čechách.

Zaniklá ves neunikla pozornosti staršího vlastivědného bádání (Tůma 1915, 240–241). Díky němu a také pomístnímu jménu Na Starých Lhotkách, které se vyskytuje i na současných mapách přesně v prostoru někdejšího intravilánu, jsou reliktu spolehlivě připisatelné jedné ze dvou Lhotek u Malotic, a to Horní Lhotce. Z administrativního hlediska je lokalita situována v zalesněném prostoru v západní části katastrálního území Lhotky u Malotic (okres Kolín).

Cíl našeho článku je dvojitý. Nejprve předkládáme výsledky rešerše písemných pramenů, které mimo jiné objasňují chronologický kontext zaniklé vsi. Dále se pokoušíme o rekonstrukci jejího intravilánu a extravilánu. Formu zaniklé plužiny jsme schopni postihnout díky datům leteckého laserového skenování zemského povrchu. Představa o podobě intravilánu vychází z detailního plánu terénních reliktů, vytvořeného při tradičním geodeticko-topografickém průzkumu.

Přírodní podmínky

Intravilán a plužina zaniklé vsi byly situovány na samotném východním okraji Černokostelecké pahorkatiny, v místech jejího svažitého poklesu k východu (424–370 m n. m.; ke geomorfologické klasifikaci Demek – Mackovčín ed. 2006). Podloží je tvořeno prvohorními sedimenty, konkrétně perm-skými slepenci a brekciemi, na nichž se utvořily pseudoglejové půdy, které indikují střídavé převlhčování a vysušování půdního profilu. Pokud by terén nebyl zalesněn, můžeme předpokládat genezi hnědých kyselých půd (Geovědní mapa 1 : 50 000, list 1331; Půdní mapa 1 : 50 000, list 13–31). Východním směrem se sklon terénu zmírňuje a ještě před okrajem lesa začínají spraše, jež charakterizují plochou pahorkatinu Českobrodské tabule.

Východní hrana Černokostecké pahorkatiny je zde zároveň rozvodím mezi Labem a Sázavou. Západně od hrany protéká od severu k jihu Nučický potok (Sázava), jenž z obou stran sbírá jen drobné vodoteče. Přilehlý východní svah Černokostecké pahorkatiny je v krátkých rozstupech rozbrázděn mnoha prameništi a vodotečemi, jež se sbíhají do větších potoků ústících po několika kilometrech do Výrovky (Labe), protékající od jihu k severu. Plužina zaniklé Lhotky byla situována na asymetrickém hřbetu, vymodelovaném Barchovickým potokem a jedním z jeho nevýrazných levostranných přítoků.

Z agroklimatického hlediska nelze kontaktní pás jednoznačně posoudit (*Kurpelová – Coufal – Čulík 1975*). Černokostecká pahorkatina je řazena do poměrně mírně teplé oblasti, mírně suché podoblasti a okrsku s mírně chladnými zimami. To odpovídá charakteristikám velké části jižní poloviny Čech. Černokostecko však v tomto směru představuje ostrov obklopený ze všech stran teplejšími a suššími terény, ať pásem podél Sázavy, Pražskou kotlinou nebo Polabím. Agroklimatický rozdíl mezi východním svahem Černokostecké pahorkatiny a přilehlým Českobrodskem a Kolínem se však nezdá jako příliš ostrý nebo významný.

Plynulý přechod mezi Polabím a východní částí Černokostecké pahorkatiny naznačují i data tereziánského katastru (*Chalupa a kol. 1966*). Obilnářský potenciál vsí v povodí Nučického potoka byl hodnocen bonitními třídami od 5 do 7, zatímco ve vsích při levostranných přítocích Výrovky od 3 do 7. V tomto rozpětí byly hodnoceny i vsi sousedící přímo se zaniklou Horní Lhotkou – Ždánice (bonitní třída 4), Malotice (5), Barchovice (6 nebo 7), Radlice (5), Krymlov (7).

Můžeme shrnout, že zemědělský potenciál Horní Lhotky byl oslaben v první řadě morfologií terénu. Poměrně prudký svah byl vystaven erozi, která obnažovala podloží, přičemž slabý půdní profil následně nebyl schopen zadržovat vodu. Plužina proto pravděpodobně trpěla nejen nedostatkem živin, ale i periodickým suchem.

Písemné zmínky

Zaniklá Horní Lhotka sousedí s druhou, dosud žijící Lhotkou, označovanou kdysi jako Dolní Lhotka. V písemných pramenech vystupovaly zpravidla společně, a o jako Lhotky nebo Lhoty. Ztotožnění středověkých písemných zpráv o Lhotkách u Malotic není jednoznačné. Jedna skupina zpráv se týká dvou Lhotek, jež vždy vystupovaly ve vazbě na Malotice. Druhá skupina souvisí s Lhotkou, jež byla uváděna vždy ve spojitosti se Skvrňovem (ca 9 km od Malotic) a jež byla někdy označována jako Dubová. Problém působí, že obě skupiny se v několika záznamech prolínaly, takže Dubová Lhotka je někdy ztotožňována s jednou ze dvou Lhotek u Malotic (*Tůma 1915; Profous 1949, 519*).

První spolehlivá zpráva o Lhotkách u Malotic se nachází ve výtahu z desek zemských, jenž zachytil majetky a příjmy koleji pražské univerzity a který se dochoval v jednom z rukopisů uložených v bývalé knihovně křížovníků. Podle jednoho ze zápisů prodala roku 1408 jistá Kateřina, vdova po Věslavovi z Obrub (u Sobotky), za 75 kop grošů pražských roční úrok ve výši 7,5 kopy z tvrze, poplužního dvora a poddanských usedlostí v Maloticích, a dále z poddanských usedlostí ve dvou Lhotách („... cum Lhota, item in altera Lhota curiis rusticalibus...“; *Riegger ed. 1788, 206; RT II, 48*).

K roku 1412 se dochoval údaj z desek zemských, podle něhož Jindřich Rohlík z Malotic zapsal své manželce Markétě věno ve výši 300 kop grošů pražských, a to na svých majetcích v Maloticích a také na poddanských usedlostech ve dvou Lhotách („... in Lhota et in alia Lhota villis, curiis rusticalibus...“; *RT II, 93*; srov. *AČ 37/3, 1816–1817, č. 54*). Roku 1452 zapsala

Obr. 1: Poloha zaniklé vsi Horní Lhotka, katastrální území Lhotky u Malotic, okres Kolín (podkladová mapa ČÚZK).

vdova Markéta své věno v Maloticích a Lhotkách synovi Ctiborovi Rohlíkovi z Malotic. Obě Lhoty byly následně jmenovány i roku 1462, kdy se po smrti Markéty (zemřela 1454 nebo dříve) a jejího syna Jana Rohlíka z Malotic (zemřel 1462 nebo dříve) majetky v Maloticích a Lhotkách a také platy z příslušných poddanských usedlostí staly dlouholetým předmětem sporů mezi synem Markétiným Ctiborem Rohlíkem z Malotic a Přibíkem Tluksou z Čechtice, manželem Víty, vdovy po Janu Rohlíkovi z Malotic („... in villis Maloticzich et Lhotkach...“, *AČ 37/3, 1815–1818, č. 54*; srov. také 1778–1779, č. 21). V pokračování sporu roku 1480 již Lhotky nebyly uváděny (*AČ 37/3, 1815–1816, č. 54*). V roce 1488 došlo k novému provolání odúmrtě, jež zahrnovalo majetky v Maloticích, Skvrňově a Dubové Lhotce (*Sedláček 1936, 239–240*). Malotice poté několikrát změnily majitele, avšak teprve při transakci mezi Janem Říčanským z Říčan a Zdislavem a Karlem z Říčan roku 1557 byly v zápise desek zemských jmenovány Malotice (tvrz, poplužní dvůr, městečko), Lhotka u Skvrňova (pustý poplužní dvůr), Horní Lhotka (pustá) a Dolní Lhotka (nově osazované poddanské usedlosti) (*Sedláček 1936, 240*). V berní rule již byla uvedena pouze jedna Lhotka (Dolní Lhotka), jež zahrnovala 5 chalupnických usedlostí s 23 strychy půdy, z čehož jedna chalupnická usedlost byla pustá (*Haasová-Jelínková ed. 1952a, 353; 1952b, 602, 783*).

Za první zmínku o Dubové Lhotce je považován predikát Jana (Ješka) ze Lhoty, spoludržitele patronátního práva ke kostelu ve Skvrňově u Uhlířských Janovic uváděného roku 1367 (*LC I/2, 80*). Jan ze Lhoty zemřel v Beřicích u Uhlířských Janovic roku 1383 a o příslušnou odúmrt se přihlásil Majnuš (Magnus) ze Lhoty (*AČ 31, 316*), připomínaný roku 1393 rovněž jako spoludržitel patronátního práva ke skvrňovskému kostelu (*LC V, 175*). K roku 1398 se dochoval záznam o Majnušovi z Dubové Lhotky (na základě výpisků A. Sedláčka uvádí *Profous 1949, 520*). Druhá explicitní zmínka o Dubové Lhotce pochází z roku 1488 (viz výše). S Dubovou Lhotkou je rovněž spojován pustý poplužní dvůr uváděný při prodeji Malotic s příslušenstvím roku 1557 (viz výše).

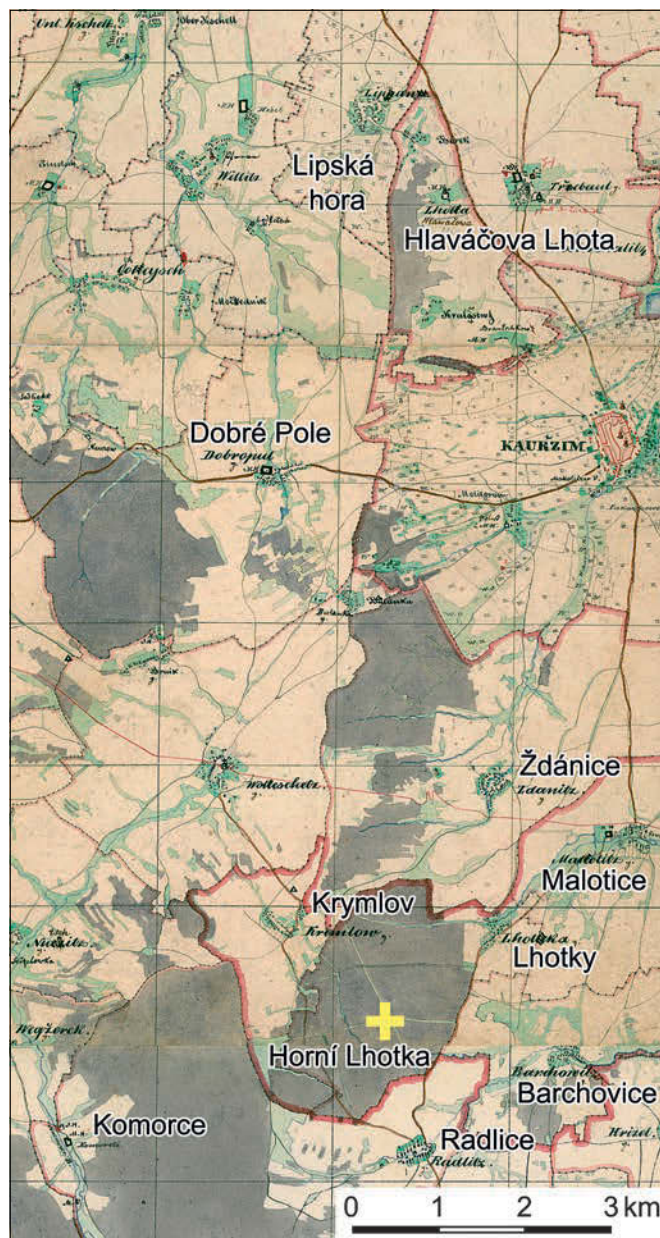
Otázku, zda lze Dubovou Lhotku ztotožnit s Horní nebo Dolní Lhotkou u Malotic, necháváme zatím otevřenou, a to i když by odpověď měla důsledky pro potenciální podobu naší zkoumané lokality. V případě, že Dubová Lhotka bylo alternativní pojmenování pro Horní Lhotku, bylo by v ní možné očekávat nejen relikty poddanských usedlostí, ale rovněž relikty rezidenčního a hospodářského dvora nižší šlechty. Na druhou stranu, ať je odpověď jakákoliv, lze říci, že Horní Lhotka vstoupila do písemných pramenů nejdříve v poslední třetině 14. století, jistě pak až na počátku 15. století. Nejpozději od té doby byla také majetkově vázána na Dolní Lhotku a Malotice. Nejpozději v 1. polovině 16. století zpusťla a nikdy nebyla znovu osazena.

Sídelní kontext

Ve 14. století, kdy lze poprvé získat ucelenou představu, bylo sousedství Lhotek majetkově heterogenní. Podle zlomku berního rejstříku ze 40. let 14. století byly **Malotice** rozdrobeny v rukou několika příslušníků nižší šlechty (*Tadra* 1899, 142), což patrně trvalo ještě v roce 1364 (*LE I*, 48). Jako jediní držitelé patronátních práv k malotickému kostelu se roku 1389 uváděli kutnohorští měšťané František řečený Gysler a Martin řečený Puš (*LC III–IV*, 220), roku 1395 již pouze Martin Puš (*LC V*, 236). V 15. století byli jejich držitelé opět příslušníci nižší šlechty (souhrnně *Sedláček* 1936, 239–240). **Barchovice**, sousedící s Lhotkami na východě, byly v předhusitském období alespoň zčásti rovněž v rukou nižší šlechty (*Tadra* 1899, 142; *AČ* 35, 402). **Radlice**, ležící jižně od Lhotek, se roku 1228 připomínají v držbě kláštera sv. Jiří (*CDB II*, 312), v předhusitském období pak svatovítské kapituly (*AČ* 2, 188), která alespoň jednu její část získala od pánů ze Šternberka (*AČ* 28, 188). Jihovýchodně od Lhotek se nacházela ves **Komorce**, kterou spolu s jinými roku 1339 daroval markrabě Karel Kapli Všem svatých na Pražském hradě (*RBM IV*, 859), v předhusitském období byla ale připomínána v majetku sázavského kláštera (*AČ* 6, 409). Západně od Lhotek leží **Krymlov**, patřící ve 14. století k příslušenství hradu Kostelce nad Sázavou (srov. *Profous* 1949, 432). **Ždánice** na severu náležely v předhusitském období sedleckému klášteru (*RBM II*, 882, č. 2042).

Pokud jde o počátky Horní Lhotky, lze se opřít jen o volné úvahy a nepřímá svědectví. Podle jména lze vyslovit hypotézu, že vznikly spolu s Dolní Lhotkou. Podle jejich polohy i jména lze zase uvažovat o tom, že šlo o relativně pozdní doplnění sídelní sítě. V tomto ohledu je třeba pozornost obrátit k celému tzv. Kouřimskému zlomu neboli svažitému pásu, jenž v šíři kolem 1,5 km probíhá od severu k jihu a odděluje Černokosteleckou pahorkatinu od Českobrodské tabule.

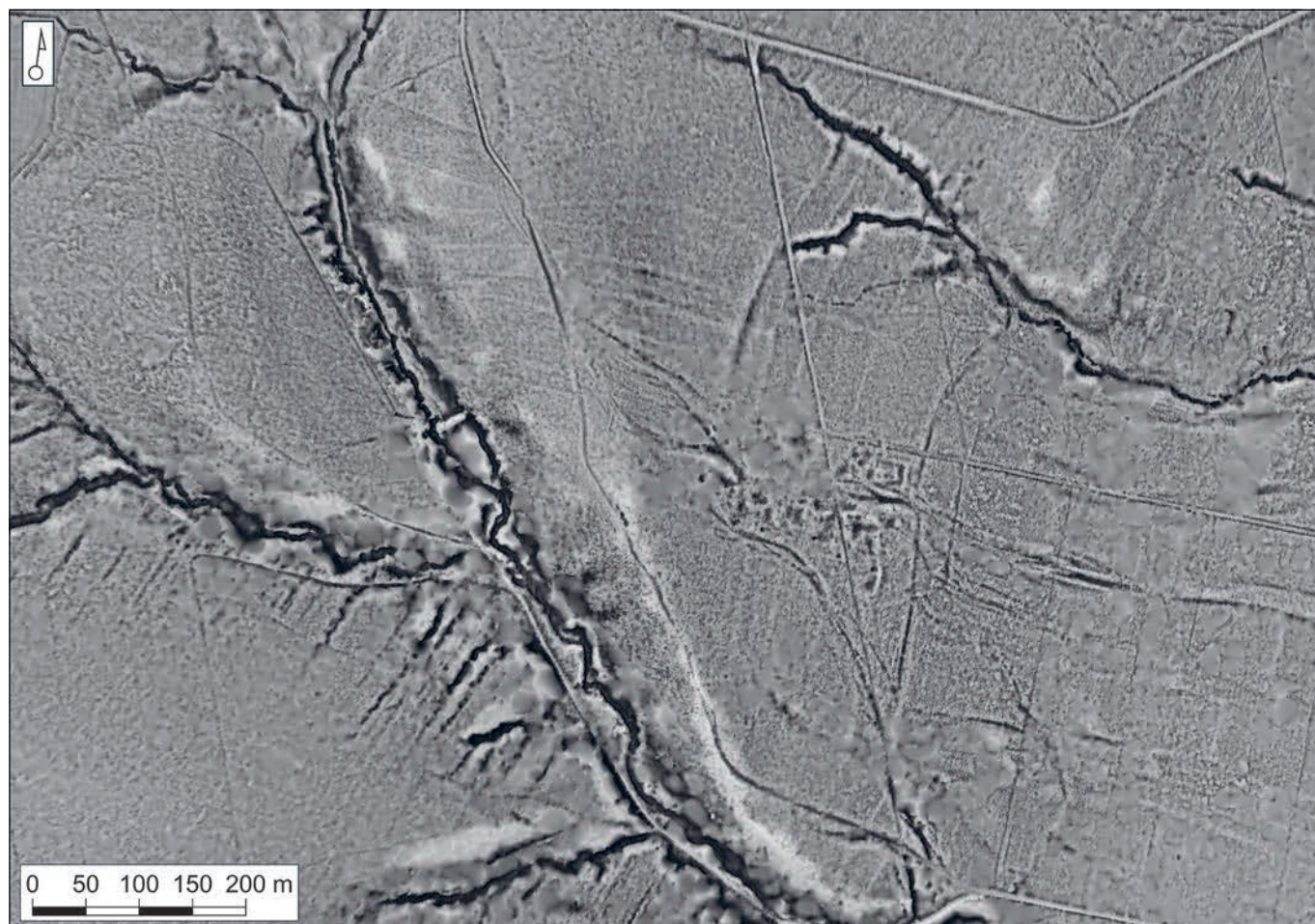
Severní výběžek tohoto pásu představuje Lipská hora u Lipan, která byla zprvu – v zalesněném stavu – královským majetkem. Později byla vymýcená; roku 1327 ji získali kouřimští měšťané jako pastvinu (*RBM III*, 490, č. 1261). Z roku 1355 se pak dochovala listina, která stvrzovala vysazení vsi **Lipské**, s devět a půl lány úročné půdy po 72 korcích kouřimské míry, nákupním právem pražským patricijem Peškem Nymburským starším (*Sedláček* 1923, 178, č. 94; srov. *Tomek* 1871, 476–477). Po roce 1357 patřila Lipská klášteru v Klášterní Skalici (*AČ* 14, 382). Ve 2. polovině 15. století již byla pustá (*RT II*, 383). Pod úpatím Lipské hory se nachází **Hlaváčova Lhota**, s částečně zalesněným zázemím (*IS*, č. 1856), zmiňovaná teprve roku 1436 jako bývalý majetek skalického kláštera (*AČ* 1, 505). Jižně od Lipské a Hlaváčovy Lhoty leží **Království**, založené v 18. století (*Profous* 1949, 363). Dále na jih byl svažitý pás z velké části vtažen do pluziny **Dobrého Pole**, aniž by se zde jeho parcelace jakkoliv odlišovala (*IS*, č. 1176), a z menší části do pluziny **Kouřimi**. Poté následoval zalesněný úsek, přičle-

Obr. 2: Oblast na rozhraní Černokostelecké pahorkatiny a Českobrodské tabule na Mapě kultur království Českého z let 1837–1844 (Ústřední archiv zeměměřičtí a katastru). Dobře patrný je přechodový a zčásti zalesněný pás táhnoucí se od Lipské hory směrem na jih.

něný v novověku ke **Ždánicím**, a poté ždánická pluzina, která působí homogenně, i když pokrývala ekologicky rozrůzněný pás běžící od Českobrodské tabule na východě po Černokosteleckou pahorkatinu na západě, kde ji ale již hojně prostupovaly zalesněné enklávy (*IS*, č. 9345). Jižně od Ždánic se nachází les, který pokrývá pluzinu zaniklé **Horní Lhotky**. Pod úpatím svahu, již v Českobrodské tabuli, je situována **Dolní Lhotka** (*OMSK*, č. 3963). Dále jihozápadním směrem se na svažitém pásu nachází pluzina **Radlic**. Část situovaná na Českobrodské tabuli má přitom principiálně jinou osnovu parcely (radiální), než část ležící na svahu začínající Černokostelecké pahorkatinou (traťová; *IS*, č. 6360).

Můžeme shrnout, že svažitý pás, běžící od Lipské hory směrem na jih a jihozápad, byl nejčastěji vtažen do pluziny sídlící ležících v níže položené Českobrodské tabuli (Kouřim, Ždánice, Radlice). Zároveň byl předmětem relativně pozdní kolonizace, písemně doložené ještě v polovině 14. století (Lipská) a indikované také sídliště pojmenovanými jako Lhoty (Hlaváčova Lhota, Lhotky u Malotic).

Obr. 3: Pozůstatky intravilánu a pluzžiny zaniklé vsi Horní Lhotka. Digitální model terénu (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

Zaniklá Horní Lhotka

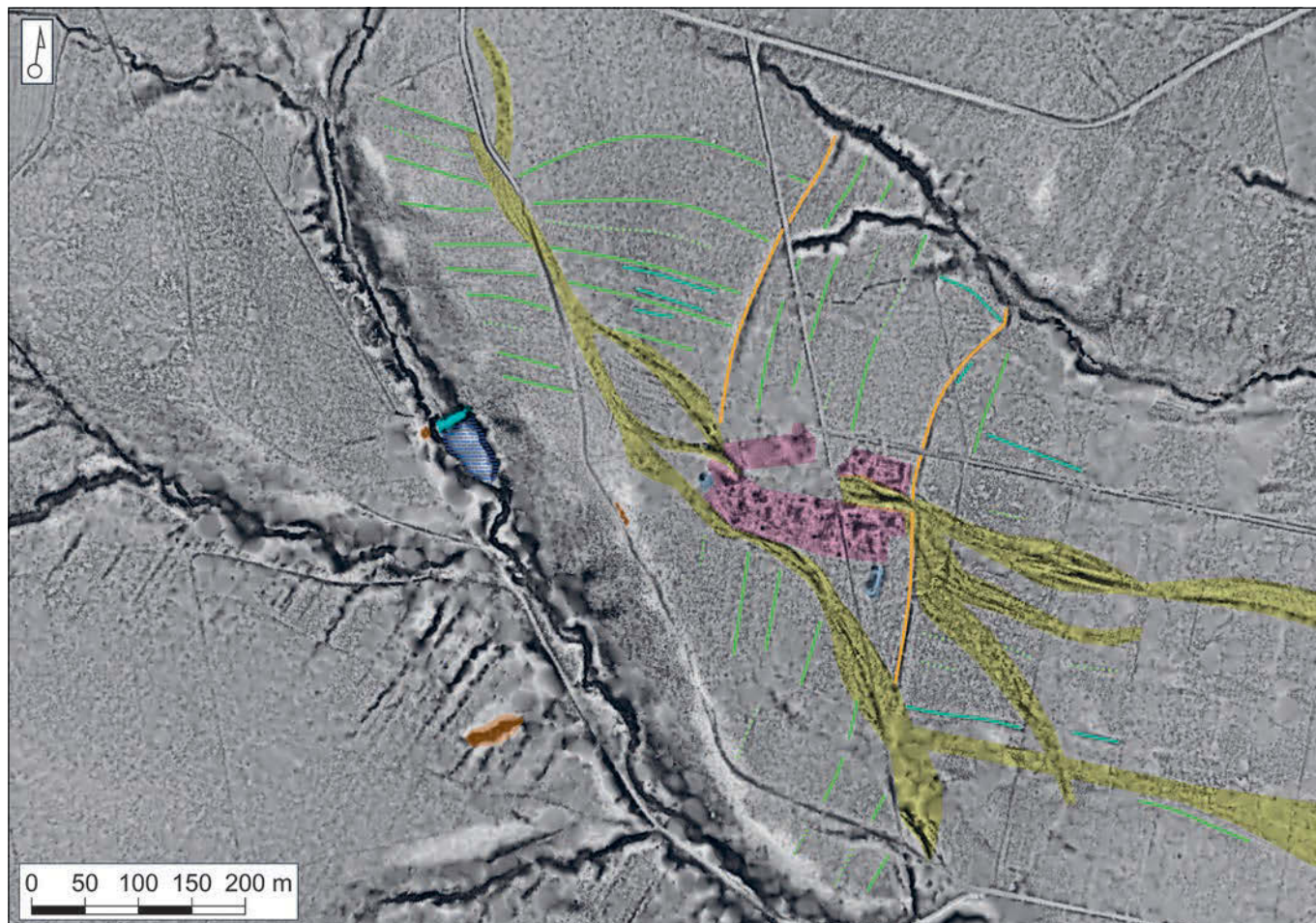
Celkový popis terénní situace

Intravilán zaniklé vsi se rozkládal na pozvolném svahu, exponovaným východním směrem a zároveň ležícím přibližně uprostřed mezi hlubokými zářezy Barchovického potoka na jihu a bezejmenné vodoteče na severu. Potok i vodoteč byly od intravilánu vzdáleny 150–300 metrů. Východní okraj intravilánu ležel v nadmořské výšce 400 m n. m., západní ve výšce 417 m n. m. Relikty zástavby jsou rozptýleny ze tří stran kolem centrálního prostranství, které mělo poměrně úzký obdélný nebo mírně čočkovitý tvar s osami přibližně 155 × 33 metrů, přičemž bylo orientováno západovýchodním směrem, popřípadě s mírným vychýlením jihovýchodním směrem. Relikty chybí na kratší východní straně, kde bylo volné centrální prostranství nejužší, široké pouze ca 20 m.

Podoba antropogenních povrchových tvarů velmi dobře odpovídá svažitému terénu. Převládají relikty stavebních úprav v podobě různých svahových odřezů nebo zářezů (stavební plošiny), prokazatelných reliktních stavebních konstrukcí v podobě vyvýšených (konvexních) povrchových tvarů je poměrně málo (typickými svahovými tvary jsou: zářez – snížený tvar; násyp – vyvýšený tvar; odřez – kombinující zářez i násyp, tj. smíšený tvar; k terminologii *Klír 2008*, 115–117, 131–135, kap. 36 na CD; 2022, 146–156). Z toho usuzujeme na výrazně dominantní podíl dřeva ve stavebních konstrukcích. Nápadné jsou poměrně rozsáhlé snížené povrchové tvary, které jsou sezónně naplněné vodou a lze je interpretovat jako vodní nádrže. V nich spatřujeme reakci na absenci vodního zdroje v podobě pramene nebo vodoteče.

Na ploše intravilánu zaniklé vsi a v její těsné blízkosti se dochovaly výrazné relikty svazků úvozových cest. Jeden z nich na centrální prostranství (náves) vstupoval z otevřené východní strany, přičemž nejhlubší z úvozů se zářezává až 2 m pod současnou úroveň terénu. Podobnou koncentraci úvozů pozorujeme na druhém konci intravilánu. Zde se na jeho vnějším obvodu stýkají minimálně tři výrazné úvozy, sbíhající z mírného svahu severozápadně od vsi. Nejjižnější z těchto úvozů pokračuje v prostoru intravilánu v podobě výrazného terénního stupně, který se obloukovitě stáčí do místa, kde tušíme západní stranu návsi. Není pochyb, že oba zmíněné úvozové svazky byly vzájemně propojeny na ploše návsi. V mezilehlém prostoru však stopy cest beze zbytku zničila lesnická mechanizace. Západní svazek úvozů navíc poškodila současná lesní cesta, která přes něj probíhá šikmo. Samostatný svazek úvozových cest pak probíhá při jihozápadním obvodu vsi. Hloubka úvozů naznačuje vysokou míru eroze, které byl svah s intravilánem i pluzžinou vsi před zalesněním vystaven.

Posouzení reliktních úvozů komplikuje skutečnost, že byly užívány ještě v novověku, kdy spojovaly Krymlův s Radlicemi a Barchovicemi. Z celkové terénní situace lze dedukovat, že východní svazek úvozů přesně koresponduje s komunikačním uzlem z doby existence vsi. Prochází totiž předpokládanou prolukou mezi konci protilehlých stran návsi. Otázkou ale je, zda náves byla v podélném směru průjezdná, jak by se mohlo zdát na základě existence obdobného svazku úvozů na druhém konci vsi. Na tento interpretační problém se blíže zaměříme při rekonstrukci pluzžiny, neboť z digitálního modelu terénu jasně vyplývá, že relikty svazků úvozových cest běží šikmo vůči reliktním mezím. Mohly by tedy být mladší. Jistota ale

Obr. 4: Pozůstatky intravilánu a plužiny zaniklé vsi Horní Lhotka. Digitální model terénu s interpretací terénních reliktní. **Legenda:** fialová plocha – intravilán vsi (prázdná plocha uvnitř vyznačuje náves); hnědooranžové plochy – stopy těžby kamene; zelenožluté plochy – úvozové cesty; oranžové linie – terénní stupně ohraničující jednotlivé tratě polí; zelené linie – konvexní mezní pásy; modré linie – konkávní mezní pásy; silná modrá linie – hráz rybníčku; modré plochy – někdejší vodní nádrže (zpracoval J. Marounek na podkladě dat ČÚZK).

chybí, neboť mnoho situací dokládá, že zvláště spojnice mezi vesnicemi parcelaci víceméně ignorovaly a běžely napříč přes meze.

Dva hluboké a dosti široké úvozy, které prakticky zcela vyplňují původní vstupní koridor do návsi, mohou pocházet až z doby po zániku vsi. Na severozápadním okraji zástavby vsi naopak chybí výraznější proluka mezi relikty zástavby usedlostí, a proto musíme připustit i možnost, že náves zde byla uzavřena, popř. přerušena méně širokou cestou.

Relikty zástavby

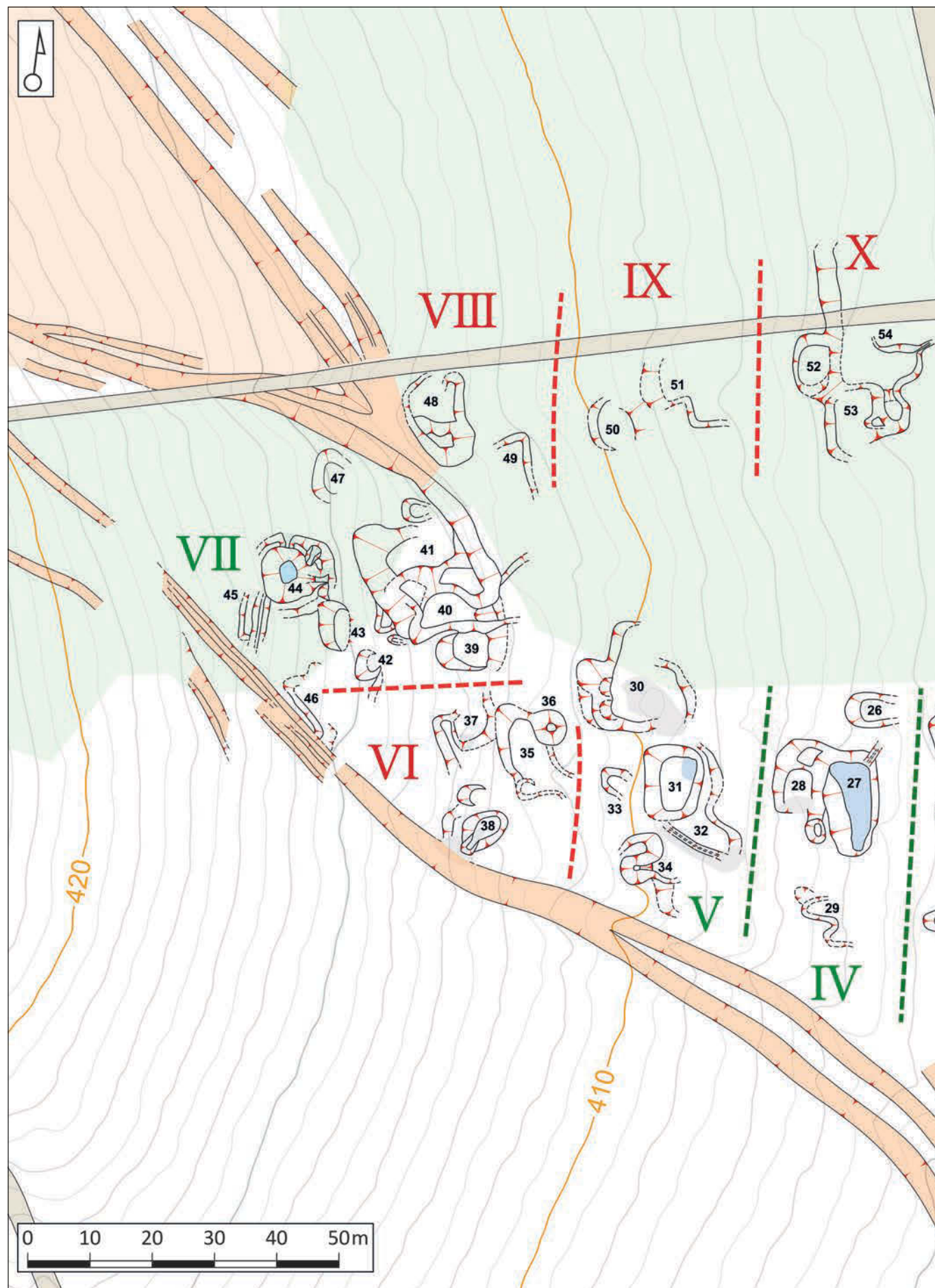
Lesnická mechanizace nejenže přerušila svazek úvozových cest v prostoru někdejší návsi, ale také silně devastovala vlastní relikty zástavby vsi, a to na její severní a západní straně. Největší míru degradace doznaly relikty na severní straně, plošně poničené ve dvou třetinách délky návesní fronty. Podle vzrůstu stromů odhadujeme, že k zásahu došlo před třiceti lety. Na celkovém plánu vyznačujeme zeleně prostor, kde byla tehdejší mýtina hustě zbrázděná rýhami širokými a hlubokými několik decimetrů. Na této ploše, pokryté hustým smrkovým porostem, přetrvaly pouze nejvýraznější povrchové relikty zástavby, a to v těžce poškozeném stavu. Míra devastace jasně vyplývá z rozdílné hustoty stop zástavby na severní a jižní straně návsi. Ostatní plochu s relikty vsi donedávna souvisle pokrýval vzrostlý les, většinou listnatý a světlý, který však byl předloni z velké části (v jižní frontě návsi) vykácen – tentokrát bez výraznějších následků pro stav dochování terénních reliktní vsi.

Terénní relikty se nejlépe dochovaly v jižní části intravilánu. Podle nich si můžeme učinit představu o charakteru zá-

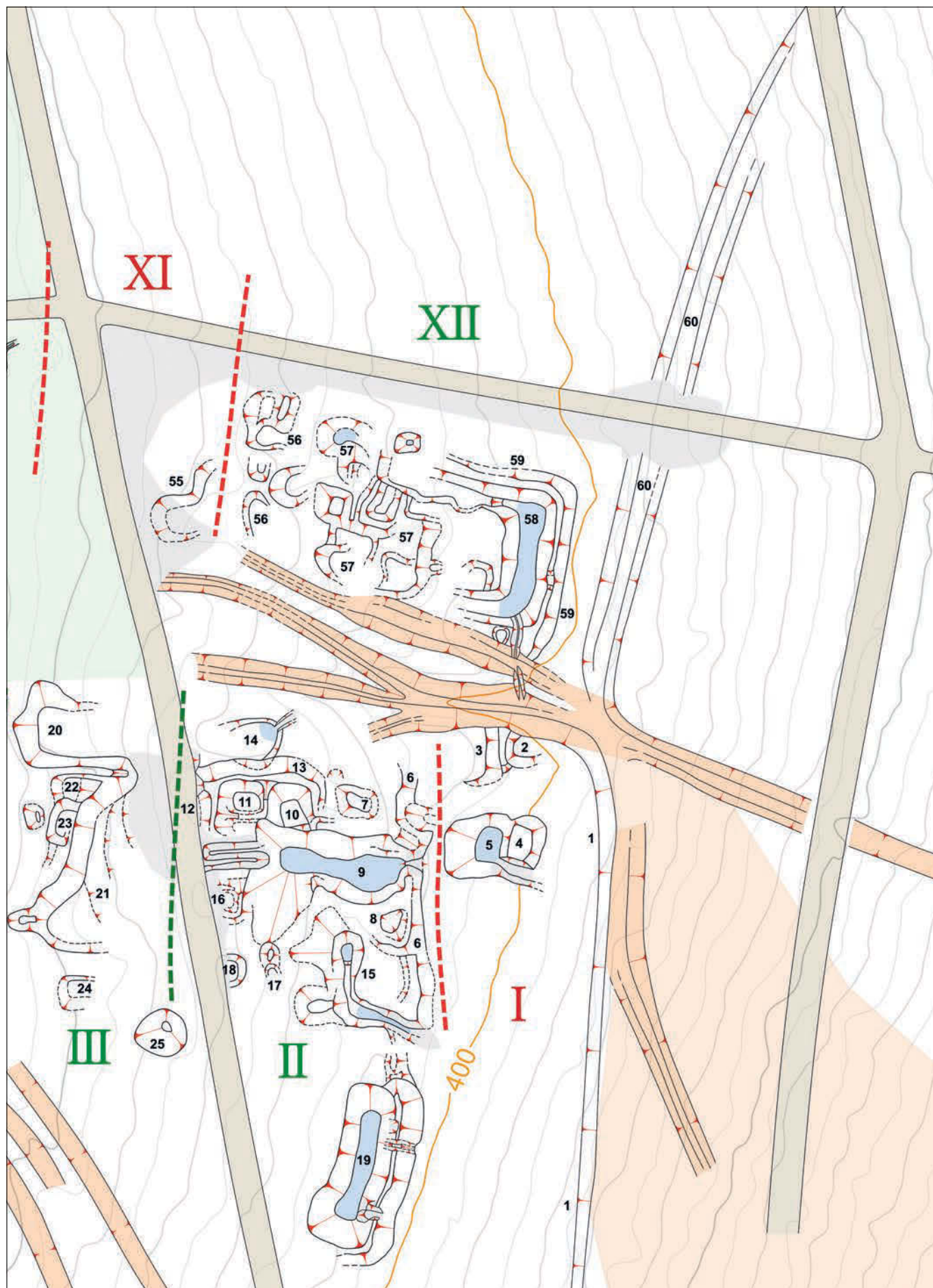
stavby celé vsi. Rekonstrukce je však ztížena úplnou absencí liniových útvarů, které by mohly být interpretovány jako relikty ohrazení jednotlivých dvorových parcel. Počty a velikosti parcel proto můžeme jen orientačně odhadovat, a to zaprvé na základě celkové prostorové situace objektů a zadruhé pomocí osnovy plužiny, neboť vše nasvědčuje záhumenicové návaznosti severních a jižních parcel. Každé dvorové parcele by tak odpovídala jedna navazující parcela v polní trati.

Pokud jde o první kritérium, na západní a severní straně návsi je rekonstrukce parcelace silně spekulativní, na jižní straně je naopak relativně „čitelná“. Vodítky jsou nejen relikty stavebních úprav nebo konstrukcí, ale také více či méně zanesené drobné sníženiny – vodní nádrže, rozpoznatelné podle oválného tvaru a silně podmáčeného plochého dna. Tyto snížené tvary, většinou vanovité, výjimečně i kruhové, představují nejviditelnější relikty předpokládaných usedlostí. Z jejich počtu, rozmístění a relativně malé velikosti usuzujeme, že byly zřízeny buď na všech usedlostech, nebo na většině z nich. Hráze všech vodních nádrží jsou narušeny různě širokými recentními odvodňovacími rýhami. Vodní nádrže by nepřekvapovaly, neboť jsou běžně evidovány v intravilánech vsí, které neměly přístup k silnějšímu vodnímu zdroji. Pravidelná vazba obytného domu na dvorové prostranství s vodní nádrží byla dokumentována např. v zaniklém Kří u Sadské (Klír 2008). Jako příklad nádrží s hrázemi u usedlostí ve svažitém terénu lze uvést Roudničku u Běštína (Korbová Procházková 2011).

V jižní návesní frontě rozpoznáváme nejméně čtyři vodní nádrže (5, 9, 27, 31), které – jak je patrné podle rozmístění ostatních objektů – byly centrálně umístěny v rámci parcely.

Obr. 5: Pozůstatky intravilánu zaniklé vsi Horní Lhotka. Silnými přerušovanými liniemi a římskými číslicemi znázorněna hypotetická rekonstrukce parcelace (červeně – intuitivně určené parcelní hranice a usedlosti; zeleně – pravděpodobné parcelní hranice a usedlosti). Legenda: modrá – zvodněná místa (relikty vodních nádrží); hnědooranžová – úvozové cesty; oranžová – plochy s ne-

zaměřenými reliktů úvozů; zelená – plocha souvisle poničená při lesnických pracích v 90. letech 20. století; šedá – menší recentní zásahy; šedohnědá – lesní cesty (zaměřeni a kresba J. Kypta – J. Marounek, 2022).

Dále zaujme, že k reliktům těchto nádrží bezprostředně přiléhají různotvaré vyvýšené, snížené i výškově smíšené povrchové tvary, jež se jeví jako relikt stavebních konstrukcí nebo stavebních plošin. V jižní frontě hypoteticky předpokládáme existenci šesti usedlostí, z nichž tři (III, IV, V), situované vedle sebe, rozpoznáme poměrně bezpečně. Mimo jiné díky tomu, že se vzájemně podobají. Této rekonstrukci odpovídá i průběh pásových parcel v jižní trati, jejichž meze indikují navazující hranice dvorových parcel v intravilánu.

Způsob rekonstrukce uspořádání intravilánu a přiřazení jednotlivých povrchových tvarů předpokládaným usedlostem lze nejnázorněji přiblížit na příkladu „modelové“ **usedlosti IV**. Danou sestavu objektů můžeme příčně rozdělit na tři zóny. V přední zóně se nachází příčný zářez s obdélnou plošinou (26), orientovaný delší osou jako náves. Potenciální drobná hospodářská stavba tak mohla být okapově orientována. Situaci v prostřední zóně dominuje relikt nádrže (27), k níž se z jedné strany bezprostředně napojuje výrazný a obdélně orientovaný svahový odřez (28). Na plošině tohoto odřezu předpokládáme stavební konstrukci, snad štítově orientovaný obytný dům se zápražím exponovaným na východ. V tylní zóně pak registrujeme nepříliš zřetelné snížené povrchové tvary (29).

V rámci **usedlosti V** se v témže odstupu od návsi opakuje situace s vodní nádrží (31). V její bezprostřední blízkosti opět registrujeme povrchové tvary, které snad můžeme pokládat za relikt stavebních úprav a na nich stojících konstrukcí. Jedná se o menší sníženinu (33) a rozměrnější násypový tvar (32) napojený na hráz nádrže. Tento je silně narušen recentní odvodňovací rýhou. V přední zóně se nachází rozsáhlý, příčně orientovaný odřez (30), na jehož obdélnou plošinu lze situovat okapově orientovaný obytný dům. V tylní zóně jsou situovány relativně menší povrchové tvary, opět ale mnohem výraznější, než je tomu na parcele IV. K poměrně hluboké trychtýřovité jámě (34) z jedné strany přiléhá mohutný hřbet, z druhé strany nepříliš výrazný umělý terénní stupeň.

Usedlost III je v přední části opět tvořena výrazným a příčně orientovaným zářezem, na jehož plošině mohl stát okapově orientovaný obytný dům (20). V prostřední zóně nalézáme stopy stavebních úprav. Jedná se o drobnější zářezy (22, 23), přiléhající k rozměrné terénní depresi (21). Její součástí mohla být také vodní nádrž, situaci v těchto místech však značně znejasnila lesní cesta. V tylu registrujeme další objekty: jednu málo zřetelnou sníženinu (24) a jednu výraznou trychtýřovitou jámu (25).

Od výše popsaných, relativně přehledných sestav objektů se dosti liší situace při východním konci návěsí fronty, kde předpokládáme dvě **usedlosti – I, II**. Případně tento prostor zaujímal jedna velká usedlost. V prostřední zóně také existovaly vodní nádrže (5, 9), situované na stejné linii jako nádrže usedlostí IV a V. Plocha, kterou označujeme jako usedlost II, se však odlišuje značnou koncentrací povrchových tvarů. I její centrálně umístěná nádrž (9) je odlišná, a to svou orientací. Zatímco ostatní jsou delší osou položeny kolmo k návsi, tato je naopak orientována shodně jako náves. Relikty stavebních úprav a konstrukcí registrujeme po její severní, k návsi přivrácené straně. Je to zejména trojice těsně vedle sebe situovaných snížených tvarů (10, 11, 12), které jsou vůči návsi ohraničeny výrazným hřbetem (13). Na jejich místě si lze opět představit okapově orientovaný obytný dům. Západní krajní sníženina (12) je z větší části zničena lesní cestou. Sníženiny jsou od sebe také odděleny hřbety. Při východní straně předpokládané usedlosti II probíhá výrazný terasový stupeň (6). Podél stupně také tušíme relikt stavebních konstrukcí, indikované mělkými sníženinami různých tvarů (7, 8). V tylní zóně usedlosti II se nachází ještě jedna zvodněná deprese (15), která je patrně rovněž reliktem vodní nádrže. Další zvodněnou depresi (14), snad třetí nádrž, registrujeme v přední zóně.

V rámci **usedlosti II**, třebaže je širší než usedlosti III, IV a V, v podstatě nedokážeme identifikovat plochu, která by sloužila jako dvorové prostranství. Dalším markantním rozdílem je existence relativně větší vodní nádrže (19) situované až za týlem vlastní parcely. Byla by to třetí, ne-li čtvrtá nádrž patřící jedné usedlosti. Celá východní strana této podlouhlé zvodněné zahloubeniny je tvořena výraznou hrází, vysokou až 1,2 m.

Situace terénních reliktů na ploše, již označujeme jako **usedlost I**, je kontrastně odlišná vůči usedlosti II. Šírkou parcely i charakterem reliktů však koresponduje s usedlostmi III, IV a V. Ani zde nechybí vodní nádrž (5), situovaná ve stejné linii jako u ostatních parcel v jižní frontě návsi. K nádrži bezprostředně přiléhající mohutnou kupu (4) s plochým temenem pokládáme za relikt stavby. Tylní zóna parcely je volná, nevýrazné stopy zástavby (2, 3) nalézáme v přední zóně.

Terénní situace na západní straně intravilánu je nepřehledná. Silně hypoteticky zde odlišujeme tři usedlosti – VI, VII a VIII. Usedlosti VI a VIII, relativně menší, by byly vklíněny mezi jižní, resp. severní a západní návěsí frontu. V rámci sestavy objektů označených jako **usedlost VI** nedokážeme bezpečně identifikovat vodní nádrž. Nemůžeme ji však vyloučit. Jejím reliktem může být rozměrná mělká sníženina (35) v centrální zóně parcely. K ní přiléhá výrazný homolovitý vyvýšený tvar (36). V tylu a na západní straně parcely registrujeme svahové povrchové tvary (37, 38).

V podstatě celou západní frontu návsi tvoří zhuštěná kumulace povrchových tvarů, jež hypoteticky pokládáme za relikt **usedlosti VII**. V přední části se nachází rozsáhlá soustava terasových zářezů nebo odřezů, na jejichž plošinách mohly stát štítově orientované stavby (39, 40, 41). Na východní straně přiléhají k ostrému terénnímu stupni, který představuje součást svazku úvozových cest, jež v daném místě vbíhají do prostoru návsi. V tylu parcely se nachází výrazná kruhová vodní nádrž (44) s hrází na východní straně; koruna náspu je silně rozrušena třemi recentními zásahy. V zadní části parcely VII dále registrujeme několik mělkých oválných zářezů (42, 43) a málo výrazné liniové objekty (45, 46). Jeden je tvořen hřbetem a žlabem (45). Plocha usedlosti VII se zčásti překrývá s prostorem poničeným v 90. letech při lesnické činnosti.

Jak už jsme již několikrát zmínili, relikt v severní části intravilánu byly z velké části poškozeny při lesnických pracích v 90. letech. Parcelaci zde proto rekonstruujeme pouze intuitivně, a sice zrcadlovým překlopením hraničních linií z jižní fronty a také protažením mezi polních parcel v přiléhající trati. V místech plošného devastačního zásahu a křižovatky lesních cest odhadujeme, že existovaly čtyři **usedlosti – VIII, IX, X, XI**. Torza jejich terénních reliktů korespondují co do morfologie i velikosti se situací v ostatních částech vsi. Kromě větších svahových odřezů a zářezů (50, 51, 52, 53, 55) se dochoval i jeden výrazný vyvýšený povrchový tvar (48). V jednom místě snad můžeme identifikovat vodní nádrž (54). Na rozdíl od jižní části vsi lze na předpokládané stavební plošiny odřezů a zářezů situovat štítově orientované obytné domy. Nutno zdůraznit, že podobu usedlosti VIII stanovujeme čistě odhadem, stejně jako v případě usedlosti VI.

Severní fronta zástavby vsi se při svém východním konci dochovala asi z jedné třetiny v neporušeném stavu. Zde leží nápadně hustá a relativně rozsáhlá kumulace rozmanitých povrchových tvarů, které hypoteticky přiřazujeme **usedlosti XII**. Pokud je tato rekonstrukce správná, jednalo by se o zcela nejširší dvorovou parcelu v rámci vsi. Vysoká koncentrace povrchových tvarů evokuje situaci na protilehlé straně – v prostoru označeném jako usedlost II. Usedlost XII je z východní strany ohraničena výrazným hřbetem (59), jehož účel je poněkud záhadný. Přiléhá k výrazné zvodněné depresi (58), již interpretujeme jako relikt vodní nádrže. Hřbet však

nemá podobu klasické hráze. Na obou koncích se pravouhle zalamuje, přičemž tato ramena výrazně přesahují šířku vlastní nádrže, což je markantní na severní straně. Povrch terénu podél západní strany nádrže je terasovitě upraven. Tento planýrovaný prostor buď sloužil jako dvorové prostranství nebo stavební plošina. Relikty zástavby v podobě nepřilís pravidelné soustavy jam, zářezů a několika hřbetů (56, 57) identifikujeme hlavně v centrální a západní části plochy usedlosti XII. Její návesní čelo bylo překryto jednou z větví úvozového svazku.

Při východním okraji usedlostí I a XII probíhají výrazné liniové útvary, které souvisejí s uspořádáním plužiny. Z digitálního modelu terénu širšího okolí vsi je jasné patrné, že terénní stupeň (1) začínající při obvodu usedlosti I představoval traťovou mez, oddělující jižní trať záhumenicových parcel od trati ve východní části zázemí. Stejnou funkci měl i liniový útvar (60) začínající při východním okraji usedlosti XII. Tento byl ale žlabovitý, přičemž západní strana je dnes výrazně vyšší než strana východní a v podstatě představuje stejně výrazný terénní stupeň, jaký vede po východní straně usedlosti I. Celková žlabovitá podoba útvaru indikuje existenci cesty probíhající podél tohoto terénního stupně. Dále k severu pokračuje pouze západní terénní stupeň, mnohem nižší východní část mizí.

Identifikace usedlostí a rekonstrukce rozsahu a zástavby dvorových parcel Horní Lhotky není jednoznačná a výše navržené řešení je jen jednou, maximalistickou variantou. Za poměrně jistou považujeme nicméně existenci devíti nebo desíti usedlostí (II–VII, IX–X, XII, popř. XI). Relikty hypoteticky přiřčené k usedlostem I a VIII by mohly být přiděleny i k dvorovým parcelám sousedních usedlostí.

Obytné domy a dvorová prostranství

Rozsah a obdélný tvar plošin vytvořených svahovými zářezí a odřezí nasvědčuje tomu, že na nich stály trojdílné obytné domy (k nim *Smetánka 1994*). Přestože se jejich stavební konstrukce již téměř nikde povrchově jednoznačně neprojevují, lze modelovat jejich orientaci vzhledem k návsi a expozici vůči světovým stranám (*Škabrada 1991*, 69; *Klír 2008*, kap. 38 na CD; 2022, 192–193). V tomto ohledu pomáhá skutečnost, že jednotlivá řešení nebyla stejně vhodná. Pokud jde o oslunění obytné místnosti, u obdélného trojdílného domu je za optimální považováno jihovýchodní směřování rohu, jenž svírá štítová a boční stěna. Pro boční stěnu se vstupem a zápražím se za optimální považuje směřování na východ. Za nejvýhodnější řešení je zároveň považována štítová orientace směrem k návsi, s obytnou místností při návesní čáře. Nároky na optimální oslunění a zároveň orientaci vůči návsi ale není možné vždy naplnit, v úvahu pak připadá výběr z více kompromisních řešení. Pro Horní Lhotku lze předpokládat, že u usedlostí při jižní frontě návsi mohly být trojdílné domy orientovány štítově i okapově vůči návsi. V prvním případě s boční stěnou exponovanou optimálně na východ a sledovaným rohem obytné místnosti na méně výhodný severovýchod, ve druhém případě s boční stěnou exponovanou na méně výhodný jih, ale rohem na optimální jihovýchod. V okapově orientovaných domech by obytná místnost měla ležet ve východní části domu. U usedlostí na západní i severní straně návsi existovalo vždy pouze jediné optimální řešení, a to štítově orientovaný trojdílný dům. Usedlosti na západní straně se přitom musely spokojit s méně výhodnou expozicí boční stěny na jih, zatímco usedlosti v severní řadě mohly mít obytný dům exponován ve všech ohledech optimálně.

Pohled na situaci u poměrně věrohodně rekonstruovaných usedlostí potvrzuje výše formulované předpoklady. Na usedlostech II, III a V situovaných v jižní řadě vsi rekonstruujeme okapově orientované obytné domy (plošiny 10–12, 20, 30), jejichž zápraží směřovalo na jih, kde se na dvorovém pro-

stranství nalézala nádrž. Obytný dům u usedlosti IV byl štítově orientován (plošina 28), zápraží směřovalo na východ a na prostranství před ním se rovněž nacházela vodní nádrž. Dům usedlosti VII v západní řadě byl orientován štítově k návsi (plošina 41), boční stěna byla otočena k jihu a dvorové prostranství s vodní nádrží se nacházelo před ním. V severní řadě je poměrně spolehlivě identifikována pouze plošina pro obytný dům usedlosti X (53), jenž byl orientován štítově, s boční stěnou exponovanou na východ, kde se nacházelo i dvorové prostranství s nádrží.

Podobu usedlostí výrazně ovlivňovaly vodní nádrže. Zabíraly podstatnou část předpokládaných dvorových prostranství a u mnoha usedlostí zásadním způsobem ovlivňovaly komunikační schéma. Udivují nás zvláště relativně větší usedlosti, jejichž parcely se vyznačují zvýšenou hustotou povrchových tvarů. Markantními příklady jsou koncentrace vyvýšených, snížených i výškově smíšených povrchových tvarů na předpokládaných usedlostech II, VII a XII. V rámci usedlosti II nedokážeme najít plochu, která by byla volná a umožňovala běžné hospodářské aktivity. Obytné domy i hospodářské stavby byly situovány pravděpodobně v blízkosti vodních nádrží. S tím spojená vlhkost se musela negativně projevovat na trvanlivosti stavebních konstrukcí.

Relikty plužiny

Jelikož se v prostoru zaniklé vsi do všech stran rozprostíral les, přímo se nabízí otázka, do jaké míry jsme schopni postihnout podobu někdejší plužiny pomocí dat leteckého skenování zemského povrchu. Na digitálním modelu terénu jasné rozpoznáváme soustavu dlouhých mezních pásů, které orientací i polohou korespondují s relikty zástavby v intravilánu. Spolehlivě lze rozlišit celkem čtyři polní trati, které vytvářejí poněkud deformovaný oktogonální obrazec, jehož orientace se zhruba shoduje se světovými stranami a zároveň s průběhem vrstevnic. U severní a jižní trati předpokládáme záhumenicovou návaznost parcelních pásů, a to v celé délce intravilánu. U západní a východní boční trati, které přiléhají ke kratším stranám intravilánu, jsou pásové parcely orientovány kolmo vůči záhumenicovým pásům. V případě všech tratí běží pásové meze, a tím i předpokládané pásové parcely od intravilánu až po konec předpokládané plužiny. Pásové parcely lze charakterizovat jako úzké až středně široké (kolem 25–40 m) a středně dlouhé (200–400 m).

Z reliktní plužiny dokážeme při tradičním průzkumu identifikovat jen povrchové tvary, které vyznačují obvod jednotlivých tratí – tzv. traťové meze. Jedná se o dva terasovité stupně. Jejich výška činí až 1,2 m, místy však klesá na několik decimetrů a v několika relativně krátkých úsecích se snižuje na hranici viditelnosti. Oba stupně vyběhají z nároží obdélníkové plochy, kterou pokrývají relikty usedlostí. Jeden „lícuje“ s východní stranou intravilánu, kde vede v podstatě kontinuálně. Od okraje zástavby vsi tedy pokračuje severním i jižním směrem. Druhý stupeň analogického tvaru pozorujeme jen severně od vsi, nicméně na povrchu terénu je jasné zřetelné v celé své délce. Oba stupně na severní straně končí přesně na okraji širokého a poměrně hlubokého erozního žlabu. Zatímco východní stupeň vede kontinuálně po obvodu zástavby vsi, západní se vytrácí u jejího nároží, aniž by bylo patrné jeho pokračování jižně od vsi. V těchto místech však mohl zaniknout v důsledku lesnických prací. Nebo tu bloky polností nebyly odděleny výrazným stupněm.

Relikty jednotlivých mezí nedokážeme při tradičním průzkumu identifikovat ani s pomocí vytištěného digitálního modelu terénu. Na modelu dobře vidíme jejich orientaci. Zatímco severně a jižně od vsi pobíhaly kolmo k návsi, v bočních tratích naopak paralelně s návsi. Nutno ale dodat, že v rámci východní tratě mezní linie téměř zanikly.

Otázkou je celkový rozsah plužiny. Její relikty jsme schopni bezpečně rozpoznat pouze v prostoru, který je na způsob písmena U ohraničen dvěma výraznými zářezy, vymodelovanými vodotečemi. Rozsah této plochy je však pouze 24 ha, což odpovídá méně než jedna a půl standardního lánu. To stojí v rozporu s předpokládaným počtem až 12 usedlostí, neboť pokud by byly půllánové, očekávaly bychom plužinu o rozsahu kolem 100 ha. Pravděpodobně jsme proto identifikovali pouze jádro plužiny Horní Lhotky.

Na západní straně probíhá poměrně široké údolí Barchovického potoka. Na straně přivrácené k zaniklé vsi je svah tohoto údolí příkrý a na krátkém úseku překonává převýšení 30 metrů. Přejít údolí tedy nebyl snadný, a proto spíše vylučujeme možnost, že by plužina zaniklé vsi pokračovala na jeho druhé straně. Ostatně v těchto místech scházejí jasné terénní stopy polností, na digitálním modelu terénu se zde projevují jen určité „stíny“, které můžeme za relikty plužiny považovat pouze spekulativně.

Severovýchodně od intravilánu je prostor s jasnými relikty plužiny ohraničen hlubokou erozní úžlabinou se strmými svahy, vytvořenou příležitostnou vodotečí. V době existence vsi mohl mít tento zářez podstatně odlišnou podobu oproti dnešní situaci. Jisté je, že neexistovaly relativně krátké boční erozní žlaby, protože očividně přerušují parcelní pásy polí. Plužina proto mohla za touto vodotečí pokračovat. Žádné překážky pro možné pokračování plužiny nestály jihovýchodním směrem, kde podloží tvoří spraše. Zalesněná plocha zabírá dnes prostor 25 ha, plužina ale mohla pokračovat až na katastrální území Barchovic.

Poměrně úzký prostor mezi prameništěm Barchovického potoka a začátkem zmíněného erozního žlabu v minulosti sloužil jako komunikační koridor. Na digitálním modelu terénu jasně vidíme, jak odsud vybíhají relikty úvozových cest, které se v prostoru intravilánu zaniklé vsi začínají větvit do nálevkovitě se rozšiřujícího svazku. Jedna ze dvou hlavních větví vede skrz intravilán, přičemž zabíhá do jednoho konce návsi a vybíhá z druhého. Druhá větev intravilán obíhá z jihozápadní strany. Byť jedna z větví probíhá skrz náves, domníváme se, že rozvětvený svazek cest vznikl v době po opuštění vesnice. Výmluvný je hlavně velký rozsah plochy rozbrázděné úvozy, zabírající značnou část někdejších orných ploch. O možné superpozici svědčí i neorganický průběh cest vůči parcelní osnově plužiny.

Porovnáváme-li plužinu zaniklé vsi s plužinou dosud žijících vsí v nejbližším okolí, jak ji zachytily mapy stabilního katastru, nenalezneme přímou analogii, pokud jde o traťovou plužinu s dvojicí záhumenicových a dvojicí bočních tratí. Na druhou stranu je tato forma dokládána běžně ve středních Čechách, a to zvláště u vsi zakládaných relativně pozdě – až v 1. polovině 14. století (Klír 2008; 2013; 2014). Zjištěna byla i u mnoha zaniklých vsí (Malina 2015). Samotná záhumenicová návaznost tratí je pak již zcela běžná, nalézáme ji např. u sousedního Krymlova.

Závěr

Geodeticko-topografický průzkum zaniklé Horní Lhotky u Malotic ukázal, že měla geometricky pravidelnou sídelní formu. Kolem protáhlé obdélné návsi (ca 155 × 33 m) bylo seskupeno celkem 9 až 12 usedlostí, v jižní řadě pět až šest, v západní jedna, či dvě, v severní tři až pět. Východní strana zůstala nezastavěná. Jádro usedlostí představovaly štítově i okapově orientované obytné domy, s boční stěnou orientovanou na východ či jih. Obytný dům doprovázely hospodářské stavby, jejichž relikty je v terénu obtížné identifikovat. Na dvorovém prostranství se nacházely vodní nádrže, jež byly odpovědí na absenci přirozeného vodního zdroje v intravilánu. Vzhledem

ke svažitému terénu byly stavební konstrukce situovány na plošiny zářezů či odřezů. Z hlediska antropogenní geomorfologie je Horní Lhotka typickým reprezentantem sídliště situovaného ve svahu, v němž se dochovaly v první řadě pozůstatky terénních úprav, prokazatelných reliktních stavebních konstrukcí bylo identifikováno poměrně málo. Ve stavebních konstrukcích pravděpodobně převládalo dřevo.

Podle reliktní mezí měla ves traťovou plužinu s částečnou záhumenicovou návazností. Jádro plužiny se rozkládalo na ploše přibližně 24 ha a bylo tvořeno dvojicí záhumenicových a dvojicí bočních tratí. Na základě počtu usedlostí předpokládáme pole i mimo toto jádro. Vzhledem k rozsahu plužin sousedních sídel a také přírodním podmínkám ale nelze předpokládat, že by plužina byla příliš rozsáhlá a že by usedlosti mohly mít v průměru větší pozemkovou výstavbu než čtvrt až půl lánu (přibližně 4,5 až 9,0 ha; dvanáct půllánových usedlostí by předpokládalo plužinu o rozsahu ca 108 ha).

Při komparaci Horní Lhotky s dobře dokumentovanými zaniklými vesnicemi mezi Řiřany a Kostelcem nad Černými lesy spatřujeme zásadní rozdíl ve vazbě na přírodní podmínky. Pro zaniklé vsi na Černokostelecku bylo charakteristické citlivé respektování morfologie terénu a bezprostřední umístění u vodního zdroje, ať v pramenné pánvi či nad nivou drobné vodoteče (*Smetánka – Klápště 1981*, 438; *Klápště – Smetánka 1998*, 228). Zakladatelé Lhotky naproti tomu upřednostnili rovný, i když mírně svažitý terén a dobrou dostupnost zemědělských ploch.

Sídelně-historická analýza upozornila na pozoruhodný kontext Horní Lhotky. Sídlíště bylo situováno na úzkém svažitém pásu, kterým Černokostelecká pahorkatina přecházela do Českobrodské tabule. Tento pás, představující rozvodí mezi Sázavou a Labem, byl vystaven poměrně silné erozi, která zde obnažovala podloží. Jeho plocha byla buď vtažena do plužin sídlišť ležících při jeho úpatí, nebo byla zalesněna či využívána jako pastviny. Nejpozději v 1. polovině 14. století byl pás již zcela prosvětlen a na jeho místě bylo založeno několik menších sídlišť. Písemně dokumentován je případ Lipské u Lipan (1355). Za pozdního doplnění sídelní sítě lze na základě názvu považovat Hlaváčovu Lhotu a Horní i Dolní Lhotku u Malotic. Na sklonku pozdního středověku se vývojová trajektorie obrátila a na východní svahy Černokostelecké pahorkatiny se opět vrátily pastviny a les.

Výpověď písemných pramenů komplikuje fakt, že u některých zpráv váháme, zda se týkají Horní Lhotky u Malotic. Jisté je, že ves byla zmíněna nejpozději na počátku 15. století, přičemž vždy vystupovala ve spojení s Dolní Lhotkou a Maloticemi. Zpusťla nejpozději v 1. polovině 16. století.

Príspevek vznikl v rámci dílčího cíle I.3 Terénní identifikace a dokumentace vybraných archeologických lokalit a opomíjených archeologických památek v krajině za pomoci standardních a nových dokumentačních metod výzkumné oblasti I. Archeologie financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (IP DKRVO).

Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

doc. PhDr. Tomáš Klír, Ph.D. (Tomas.Klir@ff.cuni.cz):

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav pro archeologii, Celetná 20, Praha 1

Mgr. Jan Kypta, Ph.D. (kypta.jan@npu.cz)

Jiří Marounek (marounek.jiri@npu.cz): Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, Sabinova 373/5, Praha 3

PRAMENY A LITERATURA

Internetové zdroje

- IS – indikační skicový stabilního katastru, Ústřední archiv geodézie a katastru. <https://ags.cuzk.cz/archiv/>
- OMSK – originální mapy stabilního katastru, Ústřední archiv geodézie a katastru. <https://ags.cuzk.cz/archiv/>
- <https://www.aiscr.cz/> Kartotéky Augusta Sedláčka (<http://www.augustsedlacek.cz/>)
- Geovědní mapa 1 : 50 000, list 1331. <https://mapy.geology.cz/geo-cr50/#>
- Půdní mapa 1 : 50 000, list 13-31. <https://mapy.geology.cz/pudy/>

Edice pramenů

- AC 1: Palacký, F. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl I. Praha 1840.
- AC 2: Palacký, F. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl II. Praha 1842.
- AC 6: Palacký, F. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl VI. Praha 1872.
- AC 14: Kalousek, J. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XIV. Praha 1895.
- AC 28: Teige, J. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXVIII. Zprávy o statcích a přechy venkovských z archivu města Prahy, L–Z. Praha 1912.
- AC 31: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXI. První kniha provolací desk dvorských z let 1380–1394. Praha 1921.
- AC 35: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXV. Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395–1410. Praha 1935.
- AC 37/3: Friedrich, G. ed., Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXXVII. Čtvrtá kniha provolací desk dvorských z let 1453–1480: Kraje L–N. Praha 1944.
- CDB II: Friedrich, G. ed., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, 1198–1230. Praeae 1912.
- Haasová-Jelínková, M. ed. 1952a: Berní rula. 18, Kraj Kouřimský. Díl I. Praha.
- Haasová-Jelínková, M. ed. 1952b: Berní rula. 18, Kraj Kouřimský. Díl II. Praha.
- Chalupa, A. a kol. 1966: Tereziánský katastr český. Sv. 2, Rustikál (kraj K–Ž). Praha.
- LC I/2: Emler, J. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. I/2. Libri primi pars altera. Ab anno 1363 usque ad annum 1369. Praeae 1874.
- LC III–IV: Emler, J. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. III–IV. Liber tertius et quartus. Ab anno 1373 usque ad annum 1390. Praeae 1879.
- LC V: Tíngl, F. A. ed., Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim; V/II. Liber quintus. Ab anno 1393 usque 1399. Praeae 1866.
- LE I: Borový, K. ed., Libri Erectionum Archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I (1358–1376). Praeae 1875.
- RBM II: Emler, J. ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, 1253–1310. Praeae 1882.
- RBM III: Emler, J. ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III, 1311–1333. Praeae 1890.
- RBM IV: Emler, J. ed., Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV, 1333–1346. Praeae 1892.
- Riegger, J. A. ed. 1788: Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen. VI. Heft. Leipzig – Prag.
- RT I: Emler, J. ed., Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých I = Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I. Praha 1870.
- RT II: Emler, J. ed., Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých I = Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum II. Praha 1872.

Literatura a nevydané studentské práce

- Bubeník, J. 2001: K topografii, vývoji a strukturám staršího raně středověkého (6.–9. stol.) osídlení Pošembeří, Archeologické rozhledy 53, č. 2, s. 256–278.
- Demek, J. – Mackovčín, P. ed. 2006: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Brno (2. vyd.).
- Dvořáček, D. 2013: Zázemí Kouřimi v době přemyslovské. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Janovský, M. – Horák, J. – Klír, T. 2018: Jevany-Dubina – revizní výzkum zaniklého středověkého sídliště na Černokostecku, Archaeologia historica 43/2, s. 437–453.
- Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostecka, Památky archeologické 69, s. 423–475.
- Klápště, J. 2016: Hospodaření s vodou ve středověké vsi Ve spáleném u Vyžlovky na Černokostecku, Archeologické rozhledy 68, s. 119–134.
- Klápště, J. – Smetánka, Z. 1998: The settlement pattern within the medieval landscape near Kostelec nad Černými lesy (Central Bohemia), in: Ruralia II, Praha, s. 226–236.
- Klír, T. 2008: Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku. Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 5. Praha.
- Klír, T. 2013: A social-economic interpretation of the regular village layouts in Bohemia and Moravia, in: Ruralia IX, Turnhout, s. 447–462.
- Klír, T. 2014: Zur Problematik der sog. Endphase der hochmittelalterlichen Kolonisation und zu den Siedlungsformen in Böhmen. Die Wüstung Krí bei Sadská (Mittelböhmen), in: Praehistorica 31/2, s. 373–403.
- Klír, T. 2022: Zánik a pustnutí venkovských sídlišť v pozdním středověku. Chebsko a Slavkovský les. Praha (v tisku).
- Korbová Procházková, L. 2011: Zaniklá středověká vesnice v poloze „Mořina“ u Běštína, Studia Mediaevalia Pragensia 10/1, s. 25–89.
- Kudrnáč, J. 1963: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou, Památky archeologické 54, s. 173–223.
- Kurpelová, M. – Coufal, L. – Čulík, J. 1975: Agroklimatické podmínky ČSSR. Bratislava.
- Kypta, J. – Nachtmannová, A. – Neustupný, Z. 2016: Zaniklá středověká a raně novověká vesnice Janovice na Černokostecku, Památky středních Čech 30, č. 2, s. 52–58.
- Malina, O. 2015: Hledání neviditelného. Relikty pluziny zaniklých středověkých vsí a možnosti jejich detekce a interpretace na datech LLS, Zprávy památkové péče 75, s. 513–520.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. Praha.
- Sedláček, A. 1923: Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. Rozpravy České akademie věd a umění řada I, č. 66. Praha.
- Sedláček, A. 1936: Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl XII. Čáslavsko. Praha (2. vyd.).
- Smetánka, Z. 1994: K problematice trojdílného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku, in: Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, s. 117–138.
- Smetánka, Z. – Klápště, J. 1981: Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých vsí na Černokostecku, Památky archeologické 72, s. 416–458.
- Spěšná, H. 2009: Raně středověké osídlení Kolínska. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, rkp.
- Škabrada, J. 1991: K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, Husitský Tábor 10, s. 67–85.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Tadra, F. 1899: Rukopisné zlomky Drkolenské, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 8, s. 139–150.
- Tomek, V. V. 1871: Dějepis města Prahy 2. Spisů musejních č. 51. Nová česká bibliotheka č. 18. Praha.
- Tůma, J. 1915: Kolínsko a Kouřimsko III. Paměti osad na Kouřimsku. Kolín.
- Vařeka, P. 2010: Zaniklá středověká a raně novověká vesnice Vojkov na Černokostecku – nedestruktivní výzkum, in: Acta Fakultaty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 2010, č. 4, Plzeň, s. 147–181.

Mittelalterliche Dorfwüstung Horní Lhotka bei Kouřim

Die Dorfwüstung Horní Lhotka (Gem. Malotice, Bez. Kolín) befindet sich südöstlich vom historischen Kern der Stadt Kouřim in der Entfernung von 6,5 km. Sowohl das Dorf als auch die Flur sind völlig vom Wald verschlungen, der die östlichen Hänge am Rand des Schwarzkosteletzter Hügellandes bewächst, unter denen sich das mäßig gewellte Tafelland um Český Brod (Böhmisch Brod) ausdehnt. Dieser auffallende bewaldete Landstrich in der Richtung vom Tal des Flusses Sázava zur Stadt Kouřim trennt optisch die fruchtbare Landschaft von Kolín von der höher liegenden und klimatisch raueren, aber auch auf Getreideanbau orientierten Gegend von Kostelec nad Černými lesy (Schwarzkosteletz, Bez. Prag-Ost) ab.

Die Oberflächenuntersuchung der Dorfwüstung Horní Lhotka bei Malotice hat gezeigt, dass das Dorf eine regelmäßige Siedlungsform hatte. Rund um den länglichen Dorfplatz (ca. 155 × 33 m) befanden sich neun bis zwölf Bauernhöfe, und zwar in der südlichen Flucht fünf bis sechs, an der Westseite ein, in der nördlichen Flucht drei bis fünf und die Ostseite blieb unbebaut. Den Kern der Gehöfte bildeten sowohl trauf- als giebelorientierte Wohnhäuser mit der nach Osten oder Süden gewendeten Seitenwand. Die Wirtschaftsbauten begleiteten den Wohnbau; ihre Relikte sind im Gelände aber schwierig identifizierbar. Im Hofraum befanden sich die Wasserbecken als Reaktion auf Mangel an natürlichen Wasserquellen im Dorffinneren. Mit Rücksicht zum abfallenden Gelände waren die Baukonstruktionen auf den in den Abhang eingeschnittenen Terrassen situiert. Die Baukonstruktionen mögen wahrscheinlich überwiegend hölzern gewesen sein.

Den Relikten gemäß besaß das Dorf eine Hofackerflur. Der Flurkern dehnte sich auf der ca. 24 ha großen Fläche aus und bestand aus einem Paar Wald- und einem Paar Seitenhufen. Anhand der Zahl der Bauernhöfe setzt man auch den Acker außerhalb des Kerns voraus.

Man findet einen grundsätzlichen Unterschied in der Bindung zu den Naturgegebenheiten beim Vergleich von Horní Lhotka und den gut dokumentierten Dorfwüstungen zwischen den Städten Říčany und Kostelec nad Černými lesy. Für die Dorfwüstungen in der Umgebung von Kostelec nad Černými lesy ist das empfindsame Respekt zur Geländemorphologie und eine unmittelbare Lokalisierung bei einer Wasserquelle charakteristisch, sei das in einem Quellenbecken oder einer Aulage an einem kleinen Wasserstrom. Die Gründer von Lhotka präferierten hingegen das ebene, obwohl mäßig abfallende Gelände und eine gute Erreichbarkeit der Ackerflächen.

Die siedlungshistorische Analyse wendete ihr Augenmerk auf einen bemerkenswerten Kontext von Horní Lhotka. Die Siedlung befand sich auf einem schmalen abfallenden Landstrich auf dem Übergang zwischen dem Schwarzkosteletzter Hügelland und dem Tafelland um Český Brod herum. Dieser Landstreifen auf der Wasserscheide der Flüsse Elbe und Sázava war einer verhältnismäßig starken Erosion ausgesetzt, die hier den Untergrund freilegte. Seine Fläche

wurde entweder in die Flure der Siedlungen an seiner Sohle einbezogen oder bewaldet, bzw. als Weiden ausgenutzt. Spätestens in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wurde der bewaldete Landstrich schon aufgelichtet und an seiner Stelle hat man einige Kleinsiedlungen gegründet. Auf Grund der Ortsnamen lassen sich einige in dieser Gegend situierte Dörfer, deren Ortsnamen das Wort Lhota enthalten (in Bedeutung von Frist [ohne Steuerzahlung]), für eine spätere Siedlungsnetzergänzung halten. Im ausgehenden Mittelalter kehrten sich an die Ostseite des Schwarzkosteletzter Hügellandes die Weiden und Wald zurück.

Das Dorf ist in den Schriftquellen spätestens zu Anfang des 15. Jahrhunderts belegt. Es figurierte in den güterrechtlichen Handlungen immer zusammen mit dem bisher existierenden Nachbardorf Dolní (Unter-)Lhotka. Horní (Ober-)Lhotka wurde zur Dorfwüstung am spätesten in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts.

Abb. 1: Horní Lhotka, Lage der Dorfwüstung, Katastralgemeinde Lhotky u Malotic, Bez. Kolín (Unterlage: Karte ČÚZK [Tschechisches Amt für Geodäsie und Kataster]).

Abb. 2: Die Gegend zwischen dem Schwarzkosteletzter Hügelland und dem Tafelland um Český Brod, Kulturflächenkarte des Königreichs Böhmen, 1837–1844 (Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster). Gut deutlich ist der zum Teil bewaldete, sich in der südlichen Richtung von Lipská hora ziehende Übergangs-Landstrich.

Abb. 3: Dorfwüstung Horní Lhotka, Innenbereichs- und Flurreste. Digitales Geländemodell (Bearbeitung J. Marounek nach Daten von ČÚZK).

Abb. 4: Dorfwüstung Horní Lhotka, Innenbereichs- und Flurreste. Digitales Geländemodell mit Deutung von Geländereликten. Farberklärung: violette Fläche – Dorffinneres (leere Fläche in der Mitte bedeutet den Dorfplatz); braunorange Flächen – Spuren nach Steinabbau; grüngelbe Flächen – Hohlwege; orange Linien – Geländestufen an Grenzen der Hufe; grüne Linien – konvexe Rainstreifen; blaue Linien – konkave Rainstreifen; starke blaue Linie – Weiherdamm; blaue Flächen – verschwundene Wasserbecken (Bearbeitung J. Marounek nach Daten von ČÚZK).

Abb. 5: Dorfwüstung Horní Lhotka, Innenbereichsreste. Starke Strichlinien und römische Zahlen zeigen die hypothetisch rekonstruierte Parzellierung (rot – intuitiv bestimmte Parzellengrenzen und Gehöfte; grün – wahrscheinliche Parzellengrenzen und Gehöfte). Farberklärung: blau – wasserhaltige Stellen (Wasserbeckenrelikte); braunorange – Hohlwege; orange – Flächen mit nicht aufgenommenen Hohlwegrelikten; grün – die bei den Waldarbeiten in den 1990er Jahren flächenweise beschädigte Fläche; grau – kleinere rezente Eingriffe; graubraun – Waldwege (Aufnahme und Zeichnung J. Kypta – J. Marounek, 2022).

(Übersetzung J. Noll)